

**GÁSPÁRI LÁSZLÓ: A FUNKCIONÁLIS ALAKZATELMÉLET
NÉHÁNY KÉRDÉSE. A GONDOLATALAKZATOK**

Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 33 l. (Az Alakzatok Világa, 1).

Az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő, Szathmári Istvántól alapított és irányított Stíluskutató Csoport két újításáról tájékoztat ismertető kiadványuk, *Az alakzatok világa* sorozatának 1. száma. Az egyik újítás az, hogy kutatási tárgyuk a retorikai alakzat lett. A másik pedig az, hogy a kutatásuk eredményeit új formában, 2–4 íves füzetekben teszik közzé „a gyorsabb megjelentetés” céljával (5). A két újítás megértéséhez számba kell vennünk az előzményeket, majd pedig az indoklásukat.

A nyolcvanas években a kutatási téma a századforduló stílusa volt. A kilencvenes években a témakör módosult, bővült, egyrészt azzal, hogy a két világháború közötti stílusirányzatok, másrészt pedig stíluselméleti kérdések és különböző stilisztikai kategóriák vizsgálatára tértek át. A kutatások eredményeit tanulmánykötetekben közölték, ilyen kötet a Fábián Pál és Szathmári István szerkesztette *Tanulmányok a századforduló stílustörékvéiről* (1989), a *Hol tart ma a stilisztika?* (szerk. Szathmári István, 1996), valamint a *Stilisztika és gyakorlat* (szerk. Szathmári István, 1998).

Az új kiadványsorozat első füzetében két tanulmány szerepel: a sorozatszerkesztő Szathmári István *Alakzat kutatásunkról* című bevezetője és Gáspári Lászlónak *A funkcionális alakzatelemélet néhány kérdése* címen írt tanulmánya.

Szathmári István azt tárgyalja, hogy miért választották témául az alakzatokat. Az egyik magyarázata a stilisztika elméleti kiszélesedéséhez kapcsolódik, elsősorban ahhoz, hogy a stílust többféleképpen lehet

tanulmányozni (7), azaz szemlélettől, nyelvfelfogástól, elméleti háttértől függ, hogy hogyan közelítjük meg, illetőleg, hogy miket tartunk lényeges vonásainak. Ez a többféleség összefügg a stilisztika egyre inkább erősödő tudományközi kapcsolataival, egyre jobban integráló és integrált státusával.

A több közül az egyik lehetőség a klaszszikus retorika alapfogalmával, az alakzatok segítségével való vizsgálat. Jelentőségüket abban látja, hogy az alakzatok „szinte a teljes kommunikációt” átfogják (7), és hogy „napjainkban a költészetbeli szerepük is megnőtt”, előtérbe kerültek ugyanis a szintaktikai viszonyok, továbbá mindebből is következően napjainkban egyre gyakrabban kerül szóba a *retoricitás*. Az alakzatok vizsgálatának módjairól szólva Szathmári a következő lehetőségeket említi meg: kultúr-történeti, esztétika- és poétikatörténeti, valamint nyelvi, stilisztikai, kognitív szempont, továbbá a szöveggel, szövegtípussal, a szöveg interpretációjával való kapcsolat. A kutatócsoport számára a megvalósítandó célt és egyben a kutatás tárgyát így jelöli meg: az alakzatok alapproblémáinak a tisztázása, a legfontosabb alakzatok minél több szempont alapján való kidolgozása, egyéni stílusokban és stílusirányzatokban való szereplésük vizsgálata (8).

A szerző azzal is számol, hogy a vizsgálatok során újabb kérdések merülhetnek fel, mint amilyen például az, hogy egy alakzat (pl. az ismétlés) egy másik alakzattal (pl. a párhuzammal) kerül összefüggésbe, azzal kereszteződik, és még inkább felmerülhetnek az alakzatok szövegtani, retorikai,

stilisztikai, irodalomtudományi funkcióinak, „a világ művészi leképezésének”, a megformáltságnak az elemzésében (10).

A szerzótől javasolt kutatási elvek célirányosságáról, alkalmasságáról megállapíthatjuk, hogy produktívak, ugyanolyanok, mint amilyenek a korábbiak voltak. Szathmári valóban iskolát teremtett, ami egész eddigi szervező és irányító tevékenységéből is következik, és persze az is, hogy a csoport egyre jobban szerepel, egyre több és jobb eredményt mutat fel, úgyhogy ma már kitüntetésnek számít, ha valaki tagja lehet.

Gáspári László tanulmánya, *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*, az új témakörből az első közlemény. Kiindulópontja a gondolatalakzat, egy funkcionális alakzatelmélet sajátos kategóriája, amely a gondolatok elrendezésének formai megoldásait foglalja magukba, ilyen például az ismétlés, ellentét, chiazmus, allúzió, allegória, ironia stb. Ezek egyben „a legtagabb pragmatikus-ismeretelméleti kategóriák – úgy is mint a szemléleti-hangulati létezés mód foglalatjai” (13). Lényeges sajátosságuk, hogy „a fölérendelt és elsődleges alakzattípus generikus jegyeit is képviselik, hordozzák” (13), amiből is következik, hogy „a gondolatalakzatok vizsgálata az egyéb alakzatok minősítését, a szövegben betöltött funkcionális természetük feltárását is magában foglalja” (13).

És valóban fontos idetartozó kérdést jelent a fentebbi idézetben és a tanulmány címében is említett „funkcionális” jelző tartalma, a „funkcionalitás”, például az, hogy (egy elemzett szövegrészletben) milyen jellegű a fokozás, mi a szerepe az ellentétnek. A példákából levont következtetése az, hogy „az efféle funkcionális strukturálódás természetesen az alakzat

jellegének is függvénye” (13). A szerző funkcionális alakzatszemléletében lényeges vonás az is, hogy a funkcionális szorosán kapcsolódik a pragmatikához. Szerinte például „a költői kérdés sajátága, hogy benne egy pragmatikai természetű művelethez [...] társul egy szemantikai vagy pragmatikai előfeltevés” (21), és így jut el formai, grammatikai kötöttségeinek a „funkcionálást biztosító általános ismérvek” tárgyalásához. Különbözik a funkcionális szemlélet – mint látni fogjuk – a stílussal való kapcsolatteremtésben csúcsosodik ki.

Gáspári tanulmányának fő témája a komplex alakzat, ami tulajdonképp funkcionálisan egymással társuló alakzatok kategóriáját jelenti (13). Lényegét Ady *Ruth és Delila* című versének az elemzése alapján világítja meg: itt a kompozíciót átfogó komplex alakzat az ismétlés, mely fölérendelt általános típusként – az alakzatokba rendeződő élménynek megfelelően – különböző formáiból, módozataiból ötvöződik, miközben a fellazított költői mondatant, az anakoluthont vagy inverziót egy zárt, szabályos elrendezésbe illeszti (14). Így jut el Gáspári a szóba jöhető alakzatok számbavételéhez, bizonyos és jól kiválasztott esetekben a tárgyalásukhoz azzal a mindenképpen elfogadható érveléssel, hogy „az alakzategyüttesek összetevőinek funkcionális leírhatósága megkívánja a klasszikus és a neoretorika által megadott rendszerük és természetük ismeretét, számbavételét” (15). A tárgyalt alakzatokat jól megválasztott példákkal világítja meg. És külön kérdésként foglalkozik a metaforával, a metafora szemantikai és grammatikai motiváltságával (25–32).

Idetartozó fontos kérdésként tárgyalja ugyancsak a funkcionális alapján és az

alakzatokkal való összefüggésében a stílus fogalmát. Szerinte „az alakzatok mindenkori aktualizált funkciója a szöveg létrejöttében megnyilvánuló stílus” (25). Ebből az értelmezésből két következtetést von le. Az egyik az, hogy „az alakzatok komplex együttese stílusosan rendelődik alá az élménynek, mely funkcionálisan szabja saját arculatához szükséges és lehetséges alakzatformáit, a magatartással formálja a módszert és ezen keresztül vetül a stílusra” (24). A másik következtetése pedig az, hogy „a stilisztika voltaképpen funkcionális grammatika is” (24).

Az alakzatok különböző vonatkozásainak tárgyalása során Gáspári produktívna bizonyuló funkcionális szemlélete alapján fontos elméleti kérdéseket vet fel, amelyekről tudjuk, hogy a retorika és egyben – közvetve vagy közvetlenül – a stilisztika és az irodalomtudomány nagy és nyitott kérdései, és próbál feleletet is adni ezekre a kérdésekre, de mindig úgy, hogy jelzi vagy legalábbis érzékelteti a vitathatóságot, és ez az eljárása kétségkívül nagy pozitívuma tanulmányának, olyan erénye, amely elismerésre készítet.

Minderre egy olyan példa, amelyben a többféleség és a vitathatóság hangsúlyozódik (csak a kritikus részleteket idézem): továbbra is kérdéses marad, hogy a retorika eljárása, művelési rendszere beilleszthető-e egy olyan nyelvelméletbe, amely a statikus leírást egy Tolcsvai Nagy Gábor által javasolt dinamikus kerettel kívánja fölváltani, vagyis egy olyan nyelv irodalmi relevanciája mellett foglal állást, amely nem készlet és szabályrendszer gyanánt viselkedik, hanem – amint Kulcsár Szabó Ernő véli – maga testesíti meg a nyelvben bekövetkező esztétikai tapasztalat mindenkorai időbeliségét (21). Érdeme továbbá

az interdiszciplinaritásnak mint fontos összegezési szempontnak az érvényesítése, így például itt: „a funkcionális alakzatelmélet érintett kérdései talán így is érzékeltetik a retorika, a stilisztika és a grammatika kölcsönviszonyát” (32).

Gáspári vélekedéseire a tanulmányából is kikövetkeztethető összetett szemlélet jellemző. Felfogásának, elgondolásainak alapfeltételeit a következő hármasságban összegezzük: komplex alakzat, funkcionális, szövegközpontúság. Problémafelvetései és ezek közül többnek is sikeres megoldása, célravezető tárgyalásrendje, tiszta – de nagyon tömör stílusban megnyilatkozó – gondolatvezetése a Stíluskutató Csoport munkájának magas színvonaláról is tanúskodnak. Alakzatkutatói beleilleszkednek abba a folyamatba, amely a magyar stilisztika megújítását, korszerűsítését jelenti. Kérdés, hogy az alakzatkutatással fellendülő retorikakutatás hogyan fejlődik tovább a kutatócsoport világában és egyáltalán a magyar stilisztika és társtudományainak a kontextusában, hogyan tágul hatóköre, hogyan kerül be az alakzatok mellett és után az újabb kutatásokba a retorika mint szónoklattan, szerkesztéstan vagy mint az érvelés és értekezés tudománya, esetleg mint beszédtechnika.

Az ismertetés során tárgyalt kérdésekből és értékelő megjegyzésekből egyértelműen kiderülhet, hogy az első füzet mindkét tanulmánya elsődlegesen alapozó jellegű, és jól tájékoztat a célról és szándékról, a megvalósítás lehetőségeiről, az elméleti alapokról, a problémákról és nehézségekről. Ezért is fontos esemény a magyar stilisztika és társtudományainak történetében az új sorozat első füzetének megjelenése.

Szabó Zoltán